

आनलाइनसंस्कृतप्रशिक्षणकेन्द्रम् संस्कृतव्याकरणपरिशिक्षणपाठ्यक्रमः

सम्पूर्णानन्दसंस्कृतविश्वविद्यालयः

वाराणसी- 2201002

विभागः- व्याकरणविभागः

समन्वयकः- डॉ दिव्यचेतन ब्रह्मचारी

सहसमन्वयकः-

- डॉ ज्ञानेन्द्र सापकोटा
- डॉ कुप्पा विल्वेश शर्मा
- डॉ विजेन्द्र कुमार आर्य
- श्री नितिन आर्य

उद्देश्यम्-

- ❖ व्याकरणं संस्कृतभाषायाः स्तम्भरूपम् वर्तते।
- ❖ व्याकरणप्रक्रियया विना संस्कृतज्ञानम् अपूर्णम् विद्यते।
- ❖ व्याकरणस्य संस्कृतमूलत्वात् भाषाशुद्ध्यै, निर्मलतायै, वाक्येषु नूतनाविष्करणाय।
- ❖ भाषासौष्ठवाय, भाषायाः रमणीयतायै च व्याकरणाध्ययनम् अत्यावश्यकम्।
- ❖ व्याकरणाध्ययनेन अन्येषां ग्रन्थानाम् अवबोधने सौकर्यम् भवति।
- ❖ सरलव्याकरणमाध्यमस्य अध्यापनेन जनेषु अपि उत्साहो नितरां वर्धिष्यते।

पाठ्यक्रमप्रारूपम्

व्याकरणविषयान्तर्गतम्-

- त्रैमासिक- षाण्मासिक- वार्षिकपाठ्यक्रमाः संचालिताः भविष्यन्ति।
- त्रैमासिक- षाण्मासिकपाठ्यक्रमाः प्रमाणपत्रीयाः भविष्यन्ति।
- वार्षिकपाठ्यक्रमः डिप्लोमाः पाठ्यक्रमो भविष्यन्ति।
- अत्र पाठ्यक्रमे क्रमशः 45, 180 कालांशाः भविष्यन्ति।
- अत्र पाठ्यक्रमो कालांशविधिः एकहोरात्मिको भविष्यति।
- सप्ताहे पंचकार्यदिवसेषु सायंकाले निर्धारिते काले कक्षा अन्तर्जालमाध्यमेन प्रचलिष्यन्ति।

संस्कृतव्याकरणप्रशिक्षणःपाठ्यक्रमः

त्रैमासिकपाठ्यक्रमः

प्रथमप्रश्नपत्रम्-

पूर्णाङ्क-100

उत्तीर्णाङ्काः-36

1. व्याकरणशास्त्र परिचयः
2. माहेश्वरसूत्राणि
3. वर्णोच्चारणप्रक्रिया
4. वर्णोत्पत्तिप्रक्रिया
5. वर्णानां बाह्य आभ्यन्तरः च प्रयत्नः

त्रैमासिकपाठ्यक्रमः

द्वितीयप्रश्नपत्रम् प्रत्याहारपरिचयः

पूर्णाङ्क-100

उत्तीर्णाङ्काः-36

1. माहेश्वरसूत्रपरिचयः	10
2. माहेश्वरसूत्रप्रयोजनम्	10
3. प्रत्याहारनिर्माणप्रक्रिया	10
4. प्रत्याहारनिर्माणसूत्रपरिचयः	15

त्रैमासिकपाठ्यक्रमः

तृतीयप्रश्नपत्रम्- स्वरसन्धिपरिचयः

1) यण्-सन्धिः	7	पूर्णाङ्क-100
2) अयादिसन्धिः	7	उत्तीर्णाङ्काः-36
3) गुणसन्धिः	7	
4) वृद्धिसन्धिः	7	
5) दीर्घसन्धिः	7	
6) प्रकृतिभावनियमः	10	

त्रैमासिकपाठ्यक्रमः

चतुर्थप्रश्नपत्रम्-भाषाविज्ञानम्

1. अचां अष्टादशादिभेदाः	15
2. वर्णानां ग्राहकत्वम् (अणुदित्)	10
3. आन्तरतम्यपरीक्षा	20

पूर्णाङ्क-100
उत्तीर्णाङ्काः-36

षाण्मासिकः (प्रमाणत्रीयः) पाठ्यक्रमः

प्रथमपत्रम्- व्याकरणोपजीव्यसूत्रपरिचयः सन्धिविज्ञानं च

1. व्याकरणपरिचयः	6	पूर्णाङ्काः-100
2. प्रत्यहारसूत्रपरिचयः	6	उत्तीर्णाङ्काः-36
3. प्रत्याहाररचनाप्रकारः	6	
4. उपदेशपदार्थपरिचयः	6	
5. संज्ञापरिचयः	10	
6. परिभाषापरिचयः	10	

सन्धिः

1. अच्सन्धिः 2. प्रकृतिभावनियमः 3. हल्सन्धिः 4. विसर्गसन्धिः 5. स्वादिसन्धिः

- यण् -5
- अयादिः -5
- गुणः -5
- वृद्धिः -5
- दीर्घः -5
- पूर्वरूपम् -5

- प्रगृह्यसंज्ञानिमित्तकः -5
- लुप्तनिमित्तकः -5

- श्चुत्वम् 5
- ष्टुत्वम् 5
- अनुस्वारः 5

- स्वरपरकः 5

- रुत्वम् 5

षाण्मासिकः (प्रमाणपत्रीयः) पाठ्यक्रमः

द्वितीयपत्रम्-पदपरिचयः

पूर्णाङ्काः-100

उत्तीर्णाङ्काः-36

1. सुबन्तः

40

अजन्तः- (क) राम, हरि, गुरु, रमा, नदी, ज्ञानम्, मधु, दधि

हलन्तः- राजन्, युष्मद्, अस्मद्, किम्

2. तिङन्तः

40

पंचलकाराः- (लट्, लोट्, लङ्, विधिलिङ्, लृट्, इत्येतेषु पंचलकारेषु

भू, एध्, अस्, हु, दिव्, षुञ्, तुद्, रुध्, तन्, कृ, चूर्

षाण्मासिकः (प्रमाणपत्रीयः) पाठ्यक्रमः

तृतीयपत्रम्-विभक्तेः परिचयः समासपरिचयश्च

पूर्णाङ्काः-100
उत्तीर्णाङ्काः-36

1. कारकविभक्तिः , उपपदविभक्तिः	-45
➤ प्रथमाविभक्तिः	6
➤ द्वितीयविभक्तिः	7
➤ तृतीयाविभक्तिः	6
➤ चतुर्थीविभक्तिः	6
➤ पंचमीविभक्तिः	6
➤ षष्ठीविभक्तिः	7
➤ सप्तमीविभक्तिः	7

2. समासः	-45
➤ समासपरिचयः	3
➤ केवलसमासः	6
➤ अव्ययीभावः	9
➤ तत्पुरुषः	18
➤ बहुव्रीहिः	6
➤ द्वन्द्वः	3

षाण्मासिकः (प्रमाणत्रीयः) पाठ्यक्रमः

चतुर्थपत्रम्-कृदन्ततद्धितान्तप्रत्ययपरिचयः

पूर्णाङ्काः-100
उत्तीर्णाङ्काः-36

❖ तद्धितपरिज्ञानम्

• अपत्यार्थकः-	अण्, इञ्	10
• वेदार्थकः, अध्ययनार्थकः-	अण्, ठक्	7
• सम्बन्धार्थकः-	ठक्, अण्	7
• अधिकरणार्थकः-	मतुप्, इनि	7
• भावार्थकः-	त्व, तल्	7
• स्वार्थिकः-	अण्	7

❖ कृदन्तपरिज्ञानम्

➤ कर्त्रर्थकः-तृन्, तृच, ण्वुल्	10
➤ कर्मार्थकः- क्त, खल्	7
➤ भावार्थकः-तव्यत्, तव्य, अनीयर्	7
➤ भूतार्थकः- क्तवतु	7
➤ वर्तमानार्थकः-शतृ, शानच्	7
➤ भविष्यार्थकः- इनि	10

संस्कृतव्याकरणप्रशिक्षणम्

वार्षिकः (डिप्लोमा) पाठ्यक्रमः

प्रथमपत्रम्-कर्तृकर्मविभक्तिनिरूपणम्

पूर्णाङ्कः-100
उत्तीर्णाङ्कः-36

- ❖ कर्तृभेदनिरूपणम्- उक्तकर्त्ता, अनुक्तकर्त्ता 18
- ❖ कर्मभेदनिरूपणम्- प्राप्यम्, विकार्यम्, संस्कार्यम् 18
- ❖ सम्प्रदानभेदनिरूपणम्- उद्देश्यत्वम्, सम्प्रदानत्वम् 18
- ❖ अधिकरणभेदनिरूपणम्- वैषयिकम्, औपश्लेषिकम्, अभिव्यापकम् 18
- ❖ विनानानापृथगादिनिपातयोगे विभक्तिनिर्धारणम् 18

वर्षिकः (डिप्लोमा) पाठ्यक्रमः

द्वितीयपत्रम्-उपपदादिसमासनिरूपणम्

पूर्णाङ्कः-100
उत्तीर्णाङ्कः-36

➤ उपपदसमासः	14	➤ उभयपदार्थप्रधानसमासः	12
➤ कर्मधारयसमासः	12	➤ अन्यपदार्थप्रधानसमासः	12
➤ द्विगुसमासः	12	➤ पूर्वपदार्थप्रधानसमासः	14
➤ उत्तरपदार्थप्रधानसमासः	14		

वर्षिकः (डिप्लोमा) पाठ्यक्रमः

तृतीयपत्रम्-तद्धितेषु रक्ताद्यर्थकप्रत्ययप्रयोगः

पूर्णाङ्काः-100
उत्तीर्णाङ्काः-36

➤ रक्तार्थकः- अण्	11	➤ समूहार्थकः- अण्	11
➤ कालार्थकः- अण्	11	➤ विकारार्थकः- अण्	13
➤ संजातार्थकः- इतच्	11	➤ संस्कारार्थकः- अण्	13
➤ अधिकरणार्थकः-विनिः	13	➤ स्त्रीप्रत्ययः	07

वार्षिकः (डिप्लोमा) पाठ्यक्रमः

चतुर्थपत्रम्- धातुविहिततिङ्प्रत्ययदिग्दर्शनम्

पूर्णाङ्कः-100

उत्तीर्णाङ्कः-36

➤ शप् विकरणयुक्ताः पंच धातवः-	गम्, क्रीड्, जि, नम, पठ्	12
➤ शप्-लुक् युक्ताः पंच धातवः-	ब्रू, अधीङ्, अस्, स्वप्, हन्	12
➤ श्लुविकारणयुक्ताः चत्वारो धातवः-	हु, दा, धा, भी	12
➤ श्यन् विकरणयुक्ताः चत्वारो धातवः-	नश्, जन्, कुप्, नृत्	12
➤ श्नु-विकरणयुक्ताः त्रयो धातवः-	आप्, चि, वृ	10
➤ श-विकरणयुक्ताः चत्वारो धातवः-	इष, कृष्, स्पृश्, लिख्	12
➤ उ-विकरणयुक्ताः त्रयो धातवः-	कृ, गृ, ज्ञा	10
➤ णिच्-विकरणयुक्ताः द्वौ धातू-	चुर्, चिन्त्	10

सन्दर्भग्रन्थसूची

- ❖ पाणिनीयशिक्षा
- ❖ लघुसिद्धान्तकौमुदी
- ❖ वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी
- ❖ निपातार्थनिर्णयः
- ❖ काशिकावृत्तिः
- ❖ महाभाष्यम्-(पस्पशाह्निके मुख्यप्रयोजनभागः)
- ❖ संस्कृत व्याकरण शास्त्र का इतिहास

अध्यापकानां सूची

1. प्रो. गोपबन्धु मिश्र	आचार्य, संस्कृत विभाग, कला संकाय, का.हि.वि.वि., वाराणसी	9450870788	gopabandhuh@gmail.com
2. प्रो. भरतभूषण त्रिपाठी	केन्द्रीय संस्कृत विश्वविद्यालय, लखनऊ परिसर, विशाल खण्ड 4 गोमती नगर, लखनऊ	8081646773	1972bbharat@gmail.com
3. प्रो. भगवतशरण शुक्ल	पूर्व विभागाध्यक्ष, व्याकरण विभाग, संस्कृत विद्या धर्म विज्ञान संकाय, का.हि.वि.वि., वाराणसी	9452300602	bsshuklabhu@gmail.com
4. प्रो. रामनारायण द्विवेदी	अध्यक्ष व्याकरण विभाग संस्कृत विद्या धर्म विज्ञान संकाय, का.हि.वि.वि., वाराणसी	9415355586	dr.ramnarayan.dwivedi@gmail.com
5. डॉ. दिव्यचेतन ब्रह्मचारी	सहायकाचार्य, व्याकरण विभाग, सं.स.वि.वि., वाराणसी	9795273312	diyachetan1981@gmail.com
6. डॉ. ज्ञानेन्द्र सापकोटा	सहायकाचार्य, व्याकरण विभाग सं.स.वि.वि., वाराणसी	9453235089	jnanendrashastri@gmail.com
7. डॉ. कुप्पा बिल्वेश शर्मा	सहायकाचार्य, व्याकरण विभाग सं.स.वि.वि.; वाराणसी	9944412535	ksgb.ssvw@gmail.com
8. डॉ. विजेन्द्र कुमार आर्य	सहायकाचार्य, व्याकरण विभाग, सं.स.वि.वि., वाराणसी	8700156167	vijendrakumararya@gmail.com
9. श्री नितिन आर्य	सहायकाचार्य, व्याकरण विभाग, सं.स.वि.वि., वाराणसी	9599392955	nitingpa1995@gmail.com
10. प्रो. उपेन्द्र पाण्डेय	विभागाध्यक्ष, संस्कृत विभाग कला संकाय का.हि.वि.वि., वाराणसी	9369258306	prupandeybhu@gmail.com
11. डॉ. मनीष कुमार दूबे	सहायक आचार्य महात्मा गांधी स्वा. कालेज शान्तीनगर, फतेहपुर	7800859620	manishkumardubey91@gmail.com
12. डॉ. प्रमोद कुमार शुक्ला	के. संस्कृत विश्वविद्यालय लखनऊ, परिसर विशाल खण्ड गोमती नगर, लखनऊ	7054151689	1985sanskrit@gmail.com
13. डॉ. ओमकार	सहायक आचार्य, संस्कृत विभाग स्ना.म.वि. जलेश्वर एटा, उ. प्र.	8445573563	omkarsanskrit.inu@gmail.com
14. श्री मृत्युंजय तिवारी	सहायक आचार्य, जवाहर लाल नेहरू स्मारक पी.जी. कालेज, महाराजगंज	7275965616	mrityunjaytivari10@gmail.com
15. डॉ. रत्नेश कुमार	सहायक विभागाध्यक्ष, व्याकरण श्री वामदेव संस्कृत म. वि., बांदा	7355026272	trivediratneshbhu@gmail.com

धन्यवादः